

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ У БЮДЖЕТНИХ БУДІВЛЯХ

практичний посібник

Посібник об'єднав досвід діяльності громадської організації «Екоклуб» (Рівне) з просування енергоефективності на рівні місцевої політики. У ньому пояснюється як отримувати інформацію від органів влади, описано практичне застосування Закону України «Про доступ до публічної інформації». Особлива увага приділяється аналізу енергоспоживання громадських будівель. Також пояснюється, які саме дані потрібні для оцінки енергоефективності установ, які фінансуються з бюджетів різних рівнів. На завершення запропоновані шляхи використання подібних досліджень для впливу на владу з метою підвищення енергоефективності у селищі і місті, районі і області.

Цей посібник та інші публікації Екоклубу можна завантажити на сайті: www.ecoclubrivne.org

Контакти:

ММГО «Екоклуб»

вул. П. Могили 28, офіс 35, м. Рівне.

33001

office@ecoclubrivne.org

0(362) 26-78-91

Рівне-Київ, 2015

ТЕОРТИЧНА ЧАСТИНА

СПОЧАТКУ РАХУЄМО – ПОТІМ ЕКОНОМИМО

Роки дешевих енергоносіїв привчили економіку та, що ще гірше, - населення України до марнотратства. Конфлікт з Росією лише сприяв проявленню цих проблем. Тепер перед Україною стоїть вибір: ефективно використовувати наявні обмежені енергоресурси або ж розплатитися невідворотним скороченням економіки та погіршенням рівня життя. Не менш важливу роль відіграють питання національної та енергетичної безпеки: ми досі купуємо газ, вугілля та ядерне паливо у країни, з якою знаходимося (де-факто) у стані війни. Одночасне припинення постачання всіх енергоносіїв з Росії (газ, ядерне паливо, вугілля та навіть електроенергія) може призвести до зупинки всієї промисловості, техногенних аварій, припинення постачання тепла та електроенергії населенню. Спроможність України у стислі терміни підвищити ефективність використання енергії і скоротити залежність від газу та ядерного палива є визначальною для національної безпеки.

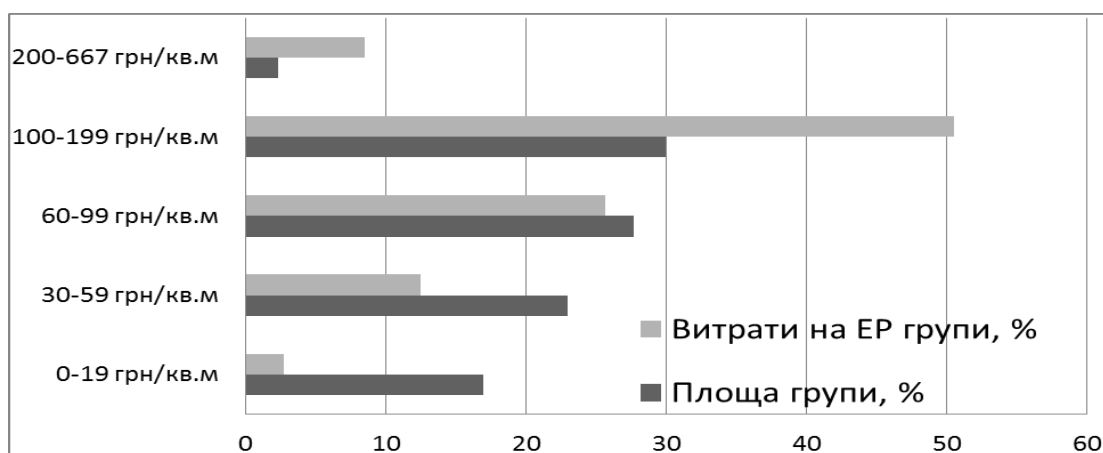
Близько 10 % загальних видатків місцевих бюджетів використовується для енергопостачання громадських будівель. У Рівненській області за 2013 рік на ці потреби витрачено більше 300 мільйонів гривень. Оскільки всі громадські будівлі знаходяться у підпорядкуванні відповідних управлінь і відділів місцевої влади, є можливість економити енергоресурси завдяки належним рішенням органів самоврядування. Однак будь-яка економія розпочинається лише після визначення фактичного стану. Наявна система збору інформації про витрату енергоресурсів не відповідає вимогам оперативного управління. На основі цих даних важко приймати своєчасні рішення, оскільки інформація надходить зі значним відставанням від реальної ситуації. Надмірні втрати тепла будівлею можна виявити лише за результатами місяця, оскільки збираються дані лише про місячне споживання енергії без щоденного обліку.¹ Якщо у містах збір цих даних більш впорядкований, то в установах з районним і обласним підпорядкуванням ситуація значно гірша. На рівні області влада не володіє інформацією про особливості споживання енергоносіїв у конкретних установах і оперує лише узагальненими сумами. Це веде до перевитрати енергоносіїв та неможливості визначити енергоефективність окремих установ

Своєю чергою це призводить до помилок у фінансуванні заходів з енергозбереження. Відсутність аналізу споживання енергії знижує рівень економії від запровадження енергоефективних заходів. Часто замість комплексної реалізації заходів з енергоефективності вони реалізуються розрізнено, що ще більше знижує їх ефект. Простим прикладом є заміна котлів до утеплення будівлі².

Екоklub вже три роки поспіль аналізує енергоспоживання бюджетних установ Рівненської області. Нижче наведено графік, який показує, що опалення одних установ обходиться дорожче, ніж інших. Усі установи поділені на 5 груп, залежно від вартості опалення квадратного метра. Далі визначено загальну площу та грошові видатки на енергоспоживання у кожній групі.

¹ У тексті під словом «енергія» маються на увазі всі види енергоспоживання у будівлях: газ, тепло від централізованого опалення, електрика, вугілля та ін.

² Якщо у будівлі спочатку замінити котел, а потім виконати утеплення споруди, то котел після цього працюватиме не на повну потужність. Це викликано тим, що після утеплення знижується споживання тепла об'єктом. Необхідно спочатку провести реновацію будівлі, а після неї оцінювати необхідну потужність котла. Це дозволить зменшити фінансові витрати за рахунок встановлення котла меншої потужності. Крім того, якщо робоча потужність котла буде суттєво меншою за номінальну, котел буде не так ефективно спалювати паливо (тобто знизиться його ККД).

Графік 1. Групи освітніх установ за витратою коштів на енергоресурси (ЕР)

Під терміном «бюджетні установи» маються на увазі всі організації, які отримують фінансування з місцевих (обласний, районний, міський, селищний, сільський) бюджетів. Основні групи бюджетних установ такі:

1. Адміністративні: приміщення місцевих рад та їх структурних підрозділів усіх рівнів;
2. Освітні: загальноосвітні, дошкільні та професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні заклади місцевого підпорядкування, спеціалізовані навчальні заклади тощо;
3. Охорона здоров'я: лікарні, амбулаторії, поліклініки, фельдшерсько-акушерські пункти, станції швидкої допомоги тощо;
4. Культура та дозвілля: музеї, клуби, бібліотеки, театри, кінотеатри тощо.

КРИТЕРІЇ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Споживання енергоресурсів бюджетними установами характеризується фінансовими та натуральними показниками. Натуральні – це кубічні метри газу, тони вугілля, гігакалорії теплової енергії тощо. Фінансові показники – це кошти, сплачені за енергоносії.

Також є два основні критерії, які дозволяють швидко та об'єктивно оцінити енергоефективність різних установ. Перший з них – це питоме енергоспоживання, другий – питома витрата коштів.

Питоме енергоспоживання визначається як співвідношення кількості спожитої енергії до опалюваної площі споруди. Для порівняння між собою об'єктів, які споживають різні види палива, всі енергоресурси потрібно приводити до єдиної розмірності. Найчастіше, всі використані енергоносії приводять до розмірності кВт-год. Для приведення використовують питому теплоту згоряння палива, що вимірюється у кілокалоріях, які отримані від спалювання одиниці палива. У таблиці нижче приведено питому теплоту згоряння різних видів палива.

Таблиця 1

Питома теплота згоряння палива	
Паливо*	Питома теплота згоряння
Природний газ	7960 ккал/м ³
Дизельне паливо	10000 ккал/кг
Дрова (вологість 20 %)	3268 ккал/кг
Мазут	9700 ккал/кг
Торфокрихта	2508 ккал/кг
Торфобрикет	4650 ккал/кг

Антрацит	7000 ккал/кг
Вугілля кам'яне	5000-7200 ккал/кг
Пелети	4300 ккал/кг

* *Питома теплота згорання дров суттєво залежить від породи деревини та вологості, те ж стосується торфу та вугілля. Тому, виконуючи приведення натуральних показників споживання цих видів палива у кВт-год, потрібно розуміти, що це – приблизні цифри.*

Загальна формула питомого енергоспоживання має наступний вигляд:

$$E = \frac{Q(\text{кВт} \cdot \text{год})}{S(\text{м}^2)}$$

Залежно від типу опалення (індивідуальне чи центральне) розрахунок ведеться за різними формулами:

- 1) Споживання енергії для індивідуального опалення (різні види палива):

$$Q = El(\text{кВт} \cdot \text{год}) + \frac{N(\text{кг}, \text{м}^3) \cdot k(\text{ккал} / \text{кг}, \text{м}^3)}{859,8}$$

- 2) Споживання енергії для центрального опалення (Гкал):

$$Q = El(\text{кВт} \cdot \text{год}) + \frac{TE(\text{Гкал}) \cdot 10^6}{859,8}$$

У формулах:

E – питома енергоспоживання, кВт·год/м²

Q – споживання енергії установою за період (кВт·год)

S – площа установи (м²)

El – річне споживання електроенергії (кВт·год)

TE – річне споживання теплової енергії (Гкал)

N – річне споживання палива (кг або м³)

k – питома теплота згорання палива, ккал/кг або м³

859,8 – коефіцієнт переведення ккал у кВт·год

Питома витрата коштів розраховується поділом загальної вартості спожитої установою енергії за рік на опалювану площу установи. Розмірність показника – грн/м². Вартість опалення може суттєво відрізнятися для об'єктів, які опалюються різними енергоносіями (газ, центральне опалення, електрика). Зазвичай найдешевшим є опалення торфом, дровами, тріскою та подібними видами місцевих енергоресурсів.

Найчастіше фінансові показники бюджетних установ відображають витрати на придбання відповідного енергоресурсу. Однак існує одне застереження: до витрат на опалення може бути включено також заробітну плату, наприклад, оператора котельні. Аналізуючи економічні показники, варто зважати і на це.

КЛАС ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Вам, напевно, відомо про існування класів енергоефективності електричних приладів? Це дозволяє зорієнтуватись, який прилад споживатиме найменше енергії, виконуючи одну і ту саму роботу. З будівлями ситуація аналогічна. Клас енергоефективності описує здатність будівлі забезпечувати максимум комфорту при мінімальному використанні енергії. Наразі в українському законодавстві запроваджено лише класи енергоефективності тепла. Їх розрахунок детально описаний у ДБН В.2.6.-31 «Теплова ізоляція будівель».

Для розрахунку класу енергоефективності згідно вищезгаданого нормативу вам знадобляться дані про річне споживання теплової енергії та опалюваний об'єм будівлі. Якщо даних про об'єм немає, це не проблема. Приблизний об'єм можна дізнатися, помноживши площу на висоту приміщень (у типових спорудах - 2 метри).

У ДБН зазначено нормативне питоме теплоспоживання для різних категорій закладів: освітні, дошкільні навчальні заклади, адміністративні будівлі, медичні установи. Є також і розрахунок для багатоквартирних будинків. Клас енергоефективності визначається відхиленням фактичного теплоспоживання будівлі від нормативного.

У таблиці 2 наведені діапазони значень питомого споживання на один кубічний метр для кожного класу енергоефективності.

Таблиця 2

**Нормативи споживання теплової енергії громадськими будівлями (згідно ДБН В 2.6.31).
Річне споживання енергії з розрахунку на м³ опалюваного об'єму установи: кВт*год/м³ на рік**

Клас енергоефективності	Освітні заклади	Дитячі садочки	Медичні установи	Адміністративні будівлі
A	0<15,5	0<18	0<23,5	0<7,5
B	15,5-27,9	18-32,4	23,5 - 42,3	7,5-13,5
C	27,9-32,55	32,4-37,8	42,3 - 49,4	13,5 - 15,8
D	32,5 - 38,75	37,8 - 45	49,4 - 58,8	15,8 - 18,8
E	38,75 - 54,25	45 - 63	58,8 - 82,3	18,8 - 26,3
F	Вище			

Знаючи річне споживання теплової енергії та об'єм закладу, а також маючи під рукою цю таблицю, зовсім не складно визначити клас енергоефективності.

ЯК ОТРИМАТИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО СПОЖИВАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ?

Будь-яка влада обирається народом з народу і для народу. Про цей факт часто забувають як представники влади, так і звичайні люди. Всі чиновники та політики отримують зарплату з податків, тобто суспільство наймає їх на роботу. Відповідно, ми маємо повне право вимагати від влади звіту про її діяльність.

Першою чергою це стосується витрати бюджетних грошей, у тому числі, на придбання енергоносіїв та здійснення заходів з енергозбереження. Доступ до інформації про це не може бути обмежений, оскільки видатки здійснюються з податків, які сплачує суспільство.

Дані про енергоспоживання збираються в управлінні місцевої влади, якому

підпорядковується установа і з бюджету якого рівня вона фінансується.

В Україні є такі рівні бюджетів: державний, обласний, районний, місцевий (село, селище, місто). Якщо установа знаходиться у місті, це не обов'язково означає, що вона фінансується з міського бюджету. Іноді рівень підпорядкування установи можна зрозуміти з її назви, наприклад, «Обласна лікарня».³

У січні 2011 року ВРУ прийняла Закон «Про доступ до публічної інформації», який надав у розпорядження громадськості новий інструмент контролю за владою – інформаційний запит. Завдяки запиту можна отримати майже будь-яку інформацію від органів влади. У Законі прямо зазначено, що не може бути обмежена інформація щодо розпорядження державним майном чи коштами.

Запит на інформацію складається у довільній формі, однак має містити три обов'язкові пункти:

- 1) Найменування запитувача, адресу для надсилання відповіді та номер телефону;
- 2) Опис інформації, яка запитується;
- 3) Дата і підпис (якщо запит подається письмово).

Закон надає можливість надсилати запити електронною поштою і вимагає від розпорядників інформацією реагувати на них так само, як і на письмові запити. Проте, надіславши запит електронною поштою, ви не матимете підтвердження його отримання.

Важливі запити варто надсилати лише звичайною поштою рекомендованим листом з повідомленням про вручення (зразок повідомлення – у додатку 4). Доказом отримання вашого запиту адресатом буде повідомлення про вручення, яке пошта вам надасть після доставки листа. У разі ненадання відповіді на запит лише повідомлення про вручення дозволить довести, що запит взагалі існував (зразок запиту – у додатку 1).

Вищезгаданий закон передбачає відповідальність за ненадання або надання неповної відповіді на запит. Це стосується і порушення термінів відповіді: відповідь на запит повинна бути надана владою протягом 5 днів з дати отримання запиту. У випадку, якщо запит потребує обробки великої кількості інформації, термін його розгляду можуть подовжити до 20 днів, але про це обов'язково має надійти відповідь (протягом тих самих 5 днів) з обґрунтуванням. Відповідальність за порушення Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлена статтею 212-3 КпАП у розмірі штрафу 325-750 грн.

У разі отримання відмови або неповної відповіді на запит потрібно звертатися зі скаргою на цей факт до керівника вищого органу. Детальніше ця процедура описана нижче у керівництві до дії. До надсилання скарги варто перетелефонувати і нагадати про ваш запит: з українською бюрократією він міг просто загубитися чи забутися. Разом з тим, звертайте увагу чиновників на дотримання вимог і термінів, встановлених у Законі «Про доступ до публічної інформації».

ЯК ВИКОРИСТОВУВАТИ ЗІБРАНУ ІНФОРМАЦІЮ?

Зрозуміло, що всі описані вище дії варто вчиняти для досягнення певних змін. Результати аналізу даних про енергоспоживання можуть стати основою для журналістського розслідування чи статті, обґрунтуванням пропозиції на засідання профільної комісії ради, інфографікою чи листом до керівників бюджетних установ. Прямо чи опосередковано поширення та використання правдивих даних про енергоспоживання веде до зниження марнотратства в енергетиці.

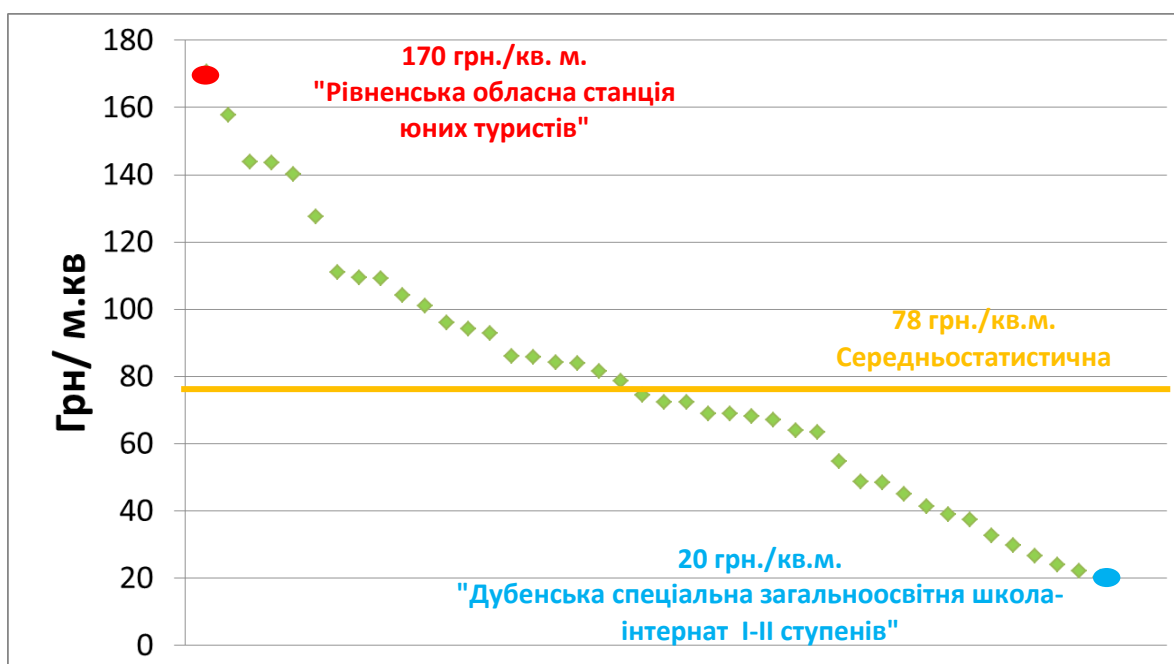
До початку збору та аналізу даних потрібно уявляти як вони будуть використані. Зараз

³ Не обов'язково знати, кому підпорядковується установа. Відповідно до Закону «Про доступ до публічної інформації», незалежно від адресата запиту, його повинні передати до того управління, яке має інформацію для відповіді.

одним з завдань Екоклубу є запровадження єдиної системи обліку витрат енергоресурсів у всіх бюджетних установах області. Щоб довести необхідність цього, в інформаційних повідомленнях Екоклубом було показано диспропорції у споживанні енергії та її вартості для різних установ.

На графіку 2 представлено результати дослідження 46 закладів, які фінансуються з обласного бюджету. Кожен заклад позначений зеленим ромбом, підписані лише заклади з найбільшою та, відповідно, найменшою вартістю опалення. Видно, що питома вартість опалення у закладах освіти відрізняється майже у 8 разів.

Графік 2 добре ілюструє наявні проблеми енергоспоживання, які без аналізу питомих величин зрозуміти складно через різні розміри об'єктів та недоступність даних. Така ілюстрація є чудовою підставою вимагати поліпшення обліку енергопостачання бюджетних установ.

*кожна точка на графіку відповідає одній установі. Підписані лише установи з найбільшим та найменшим значенням.

Графік 2. Питомі витрати коштів на енергопостачання освітніх закладів

Іншим напрямком використання інформації про енергоспоживання є оцінка доцільності впровадження заходів з енергозбереження. Розрахувавши декілька критеріїв енергоефективності (питоме енергоспоживання, енергоспоживання на 1 учня, загальна вартість опалення – обираємо критерії, виходячи з наявних даних), можна сформувати рейтинг всіх установ, які претендували на отримання коштів. Сума рейтингових позицій установи з кожного критерія визначатиме її місце у загальному рейтингу претендентів.

Використовуючи таку методику, ми оцінювали доцільність фінансування капітальних видатків на енергоефективність з обласного бюджету 2013 року. Для прикладу розглянемо Костопільський ліцей-інтернат (див. таблицю 3). Припустимо, з бюджету заплановані видатки на енергоефективність у цьому закладі. Ми проранжували всі установи, що претендують на таке фінансування, у порядку спадання питомих видатків на опалення, тобто від більшого до меншого. За критерієм "Видатки на одного учня" ліцей знаходиться на 7 місці, а за критерієм "Видатки на 1 кв.м. площі" – на 2, його сумарний рейтинг становить 7+2=9. Це означає, що є 8 установ, в яких питомі видатки на опалення вищі, ніж у ліцеї. Очевидно, що чим більше установа платить за опалення, тим більшою буде економія від впроваджених заходів. Тому за відсутності інших критеріїв гроші потрібно виділяти на установи з низькою енергоефективністю.

Таблиця 3

Рейтинг закладів за капітальними видатками з бюджету

Перелік закладів, на які передбачені капітальні видатки	Місце у рейтингу закладів за питомими видатками на опалення (1 – найбільші)		
	Видатки на 1 учня	Видатки на 1 кв.м.	Сумарний рейтинг
Костопільський обласний ліцей-інтернат	7	2	9
Костопільська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат	11	32	43
Острозька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів	12	35	47
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти	40	7	47

Наприкінці 2014 року ми апробували новий інструмент поширення інформації про енергоефективність установ – інформаційні плакати. Вони містять інформацію про клас енергоефективності, рейтинг установ за показниками споживання енергії та прості поради щодо економії енергії.

Зразок плакату наведений у додатку 5. Екоclub може надати придатний для редагування макет плакату у векторному форматі Corel Draw. Для його отримання напишіть нам на електронну пошту illia@ecoclubrivne.org.

Головна мета, яку переслідує Екоclub, поширюючи таку інформацію, є привернення громадської уваги до питання якісного обліку витрат енергоресурсів. Залежно від цільової аудиторії ми використовуємо простіші чи складніші для розуміння дані. Для засідань профільних комісій обласної ради готуються короткі аналітичні записки на основі зібраної інформації. Депутати, які виявляють зацікавленість до теми, можуть для ознайомлення отримати більш розгорнутий аналіз.

Звертаємо увагу на те, що збір та подальший аналіз інформації має бути підпорядкований єдиній і чіткій меті. Неможна збирати і аналізувати інформацію, не маючи розуміння щодо її використання. Цим підривається довіра до громадських організацій, оскільки чиновники витрачають свій робочий час на підготовку відповідей на запити.

Найкраще це ілюструє курйозний випадок, який стався у Рівненській області під час виборів депутатів Верховної Ради. Один з голів райдержадміністрацій став кандидатом у депутати. Через це мешканець Рівненщини вирішив перешкодити ефективній роботі адміністрації, надіславши більше 100 інформаційних запитів безглузлого змісту: про кількість худоби у районі, кількість собак, кількість безпритульних безхатченків тощо.

Сподіваємося, що дані поради допоможуть вам уникнути написання подібних запитів.

ЯКИХ РІШЕНЬ ВИМАГАТИ ВІД ОРГАНІВ ВЛАДИ?

Життя у країні визначають закони, підзаконні акти, укази, стандарти, стратегії, плани та багато інших регуляторних документів. Шляхом зміни наявних та прийняття нових регуляторних актів можна вирішувати наявні проблеми, але можна і створювати нові. Часто владні рішення є єдиним шляхом досягнення довготермінових змін у житті суспільства. Тому слід дуже виважено ставитися до вимог, які висуваються до органів влади.

Метою Екоклубу є охорона довкілля та попередження змін клімату шляхом скорочення споживання енергоносіїв. Крім зменшення впливу на довкілля, підвищення енергоефективності веде до створення нових робочих місць, енергетичної безпеки та поліпшення добробуту людей.

Для досягнення мети необхідна прозорість енергетичного сектору, розуміння проблем енергоспоживання українцями, інвестиції в енергоефективність, відсутність бар'єрів та багато іншого. Першочерговими заходами ми бачимо досягнення прозорого обліку енергоспоживання у бюджетних закладах (про що, власне, тут йдеться), навчання людей основам енергозбереження, а також створення фінансових механізмів для здійснення енергоефективних заходів.

Виходячи з цієї логіки, Екоклуб намагається досягнути таких рішень обласної влади, які б дозволили кожному платнику податків у державі чітко розуміти як використовуються його кошти на енергоносії у Рівненській області. Подібні вимоги можуть висувати громадські організації і прості громадяни до влади у будь-якій іншій області, місті, районі.

Насправді місцеві виконавчі та законодавчі органи влади можуть зробити значно більше, ніж прозорий облік енергопостачання. Ось лише кілька прикладів рішень влади:

- обов'язкові щорічні відрахування на енергоефективні заходи;
- компенсація відсотків за кредитами на енергоефективні заходи;
- створення револьверного фонду⁴ для кредитування заходів з енергоефективності;
- введення у школах факультативів з енергозбереження;
- проведення міського дня енергоефективності;
- утеплення бюджетних будівель ;
- соціальна реклама енергоефективності.

Пропоновані до прийняття владою рішення мають бути максимально конкретними та зрозумілими і обов'язково – здійсненими на тому рівні управління, на який здійснюється вплив. Тобто вимагати від місцевої ради прийняття Закону недоцільно, оскільки вона не має таких повноважень. Однак цілком слушним буде вимагати від місцевої ради прийняття нормативного акту місцевої дії (рішення ради), яке дозволить досягти бажаного результату і без прийняття відповідного Закону Верховною Радою.

Рішення, яких вимагатиме від влади саме ви чи ваша організація, можуть суттєво відрізнятися від наведених тут, адже неможливо охопити в одному розділі всі проблеми галузі енергозбереження.

Формуйте ваші вимоги, виходячи з того, що вже здійснюється місцевою владою, намагайтеся розширити цю діяльність для досягнення важливих для вас цілей. Чиновники завжди простіше сприймають внесення змін чи корекцію вже наявних механізмів, ніж створення чогось радикально нового. Також важливо показувати узгодженість вимог з загальнодержавними та місцевими нормативними документами, тобто те, що виконання цих вимог відповідає пріоритетам державної політики і наближає досягнення мети, поставленої керівництвом держави.

ОГЛЯД ІНСТРУМЕНТІВ ВПЛИВУ НА ДІЇ ТА РІШЕННЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Як не дивно, один з найдієвіших інструментів впливу на органи влади – це **інформаційний запит**. Завдяки збору та оприлюдненню інформації можна попередити багато неефективних, а іноді – навіть протиправних дій. Іноді вже сам факт наявності запиту щодо важливої інформації змушує чиновників приймати більш виважені рішення.

Поруч з інформаційним запитом стоїть такий інструмент як **звернення громадян**. Подання

⁴ Револьверний фонд передбачає низьку норму прибутку, регулярне наповнення за рахунок раніше виданих кредитів та збереження цільового призначення фонду. Механізм такого фонду успішно працює вже третій рік у м. Вознесенськ для кредитування ОСББ.

звернень регулюється Законом України «Про звернення громадян». Запит від звернення відрізняється за змістом та термінами відповіді. Під зверненням розуміють три типи листів: пропозиція, скарга та заява. У той час як запит – це пряма вимога надати інформацію. Термін відповіді на запит становить 5 днів (може бути продовжений до 20), на звернення – 15 днів (або продовжений до 30).

Більшість листів, які громадяни надсилають органам влади, підпадають під категорію звернень. Загалом звернення носять рекомендаційний характер. Однак відсутність належної реакції на звернення може стати приводом для судового позову. У разі позитивного рішення суду орган влади зобов'язує вжити дії відповідно до скарги. Перевагою звернення є можливість вимагати особистої присутності заявника при розгляді звернення. Також варто зазначити, що механізм звернення в абсолютній більшості випадків покликаний захищати права конкретної людини.

Важливим і доступним інструментом впливу на органи влади є **відвідування засідань постійних комісій ради**. Для цього не потрібно жодних спеціальних дозволів. Зазвичай засідання депутатських комісій проходять відкрито, якщо немає рішення ради про їх закриті проведення. Завдяки комісіям у громадських діячів з'являється можливість безпосередньо поспілкуватися з особами, які приймають рішення, передати їм свої пропозиції.

Під час формування порядку денного у комісії є можливість включити до нього виступ з пропозиціями від громадськості. Для цього слід звернутися з проханням включити виступ до порядку денного. Крім того, на самому початку засідання комісія затверджує порядок денний, до якого можна спробувати включити і ваш виступ, звернувшись безпосередньо до депутатів перед початком засідання комісії. Ефективною практикою є розповсюдження лаконічних аналітичних записок щодо обговорюваних питань серед членів комісії.

Природною для громадських організацій є **участь у Громадських радах при органах виконавчої влади**. Громадські ради створюються відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 року «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Органи влади зобов'язані, згідно законодавства, співпрацювати з Громадськими радами та зважати на їх рекомендації у своїй роботі. Громадські ради можуть бути дієвими платформами спілкування з людьми, які приймають рішення. З іншого боку, існує негативна практика використання «кишенькових» громадських рад для легітимізації сумнівних рішень. Загалом результативність роботи громадських рад цілком залежить від активності їх членів.

Постанова № 996 містить кілька суттєвих моментів, які дозволяють громадськості впливати на владу:

- Обов'язковість проведення консультацій з громадськістю щодо проекту нормативного акту у випадку, якщо цього вимагають більше трьох громадських організацій;
- Однією з умов проведення консультацій є надання для ознайомлення громадськості проектів нормативних актів, які планується прийняти;
- Пункт 12 цієї Постанови передбачає ряд питань, щодо яких публічні консультації з громадськістю мають проводитися обов'язково. Зокрема, це проекти регуляторних актів, звіти головних розпорядників бюджетних коштів за минулий рік тощо.

Ефективним інструментом впливу на рішення влади є розповсюдження **інформаційних листівок** під час засідань представницьких органів (сесій, комісій, круглих столів). Зазвичай на будь-яке засідання учасники збираються за 10-15 хвилин до оголошеного часу його початку. Якщо у цей час на столах учасників засідання буде лаконічний текст на сторінку, вони обов'язково його прочитають. Таким чином можна донести пропозиції безпосередньо до депутатів.

Всі депутати та посадові особи зобов'язані вести прийом громадян, на який є можливість прийти для висловлення пропозицій. Корисно особисто познайомитися з депутатами та

чиновниками, намагаючись знайти зацікавленого у вирішенні вашої проблеми.

Критично важливим при використанні будь-яких з наведених інструментів бути добре обізнаним з проблемою та мати розроблені пропозиції для її вирішення з переліком переваг від запропонованого рішення. При цьому слід бути **максимально конкретним та продуктивним**. Сформульована загальними фразами критика призведе лише до зниження довіри до ваших слів. Життєво важливо при підготовці всіх документів дотримуватись офіційно-ділового стилю мовлення та уникати будь-яких емоційних суджень. В іншому разі цінність документи буде зведена нанівець.

І наостанок: **найкращий** спосіб впливу на владу – балотуватись і ставати депутатами в органах місцевого самоврядування, брати участь у конкурсах на посади державних службовців. Україні бракує хороших політиків та чиновників.

ДОСВІД ЕКОКЛУБУ З ВПЛИВУ НА МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ

В Екоклубу є як позитивний, так і не надто успішний досвід впливу на владу. З 2012 року ми збираємо та аналізуємо інформацію про енергоспоживання бюджетних установ. Головна мета – домогтись запровадження постійного аналізу енергоспоживання профільними управліннями місцевої влади. Наразі аналіз виконується лише на рівні дотримання лімітів споживання енергоресурсів, які встановлюються на підставі оплати за енергоресурси у минулому році.

Розпочинаючи роботу, ми виходили з припущення, що органи влади мають бути зацікавлені у більш ефективній роботі. Як показала практика, це далеко не завжди так. З того часу ми випробували багато різних інструментів впливу. Це особисті зустрічі з керівником обласного відділу енергозбереження, семінари і круглі столи для відповідальних за енергозбереження у районах та ін. Тобто спочатку ми намагалися вплинути на виконавців - чиновників, які безпосередньо працюють над обліком енергоресурсів.

Зрозумівши, що це не принесе суттєвого результату, ми перейшли до впливу на Рівненську обласну раду. Для цього ми розробили і запропонували до прийняття проект рішення для запровадження загальнообласного обліку енергоресурсів. Цей проект обговорювався з кількома депутатами обласної ради, головою фракції, був підтриманий на засіданні Громадської ради при обласній раді. Одним словом, ми його просували, однак поставити на голосування у Рівненській обласній раді у той час так і не змогли. Однак завдяки підтримці опозиційних депутатів було прийнято дві рекомендації комісіями обласної ради. Вони стосуються публікації на сайті облдержадміністрації звітів про вжиті заходи з енергозбереження та інформації про видатки бюджету на енергоресурси. Завдяки цій роботі вдалося налагодити тісну співпрацю з головою бюджетної комісії обласної ради. Таким чином, навіть на початку неуспішна діяльність у напрямку змін дозволяє отримати необхідний досвід та важливі особисті знайомства⁵.

Весною 2015 року обласна влада виділила 15 мільйонів на заходи з енергоефективності, розподіляти які буде спеціальна комісія, до якої включені представники громадськості. Завдяки цьому кошти витратимуться прозоро та ефективно. Крім цього, затверджено обласну програму енергоменеджменту, яка зробить дані про споживання енергії бюджетними установами відкритою.

Позитивний приклад співпраці Екоклуб має з Маневицькою районною державною адміністрацією Волинської області. За 4 роки нами спільно було реалізовано чимало ініціатив, серед яких – дослідження обліку витрат енергоресурсів, вивчення системи обліку енергоспоживання, спорудження сонячних колекторів та ін. Адміністрація району бачить

⁵ Врешті-решт, нам вдалося досягти мети: 26 вересня 2014 року Рівненська обласна рада прийняла рішення № 1290 «Про внесення змін до обласної програми енергоефективності на 2011-2015 роки».

користь від співпраці з громадськими організаціями, тому надає їм всеосяжну підтримку. Тож, громадським активістам слід обов'язково раз за разом пропонувати владі співпрацю, інакше дуже важко досягти позитивних змін.

АЛГОРИТМ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Для аналізу енергоспоживання установи потрібні наступні дані:

1. Опалювана площа установи (важливо мати саме опалювану площу, оскільки в окремих випадках загальна площа може бути значно більшою за опалювану). А для розрахунку класу енергоефективності вам знадобиться також і об'єм;
2. Річне споживання енергоносіїв у натуральних показниках:
 - Споживання енергоносіїв на опалення (газ, дрова, тощо);
 - Споживання теплової енергії .;
 - Споживання електроенергії;
3. Фінансові видатки на енергетичні потреби установи (опалення, електрика, гаряча вода, вентиляція).

Щоб порівнювати установи, всі дані зводяться до єдиної форми. Щоб отримати більш якісну відповідь, варто з запитом на інформацію надсилати зразок бажаної таблиці-відповіді (див. додаток 1.1.) Також у запиті потрібно вказати, щоб відповідь надіслали на електронну пошту. Це зекономить вам час, необхідний на обробку паперових відповідей, оскільки аналізувати такий об'єм інформації можна лише в електронних таблицях.

Отримання інформації про енергоспоживання бюджетних установ – процес тривалий та кропіткий, тому необхідно бути терплячим. Полегшити роботу з підготовки запиту може попередня зустріч з відповідальними посадовими особами у місцевих органах влади. Поради, отримані від таких зустрічей, зроблять інформаційний запит більш точним та конкретним, що підвищить якість та оперативність відповіді на нього.

У запиті необхідно вказувати свій контактний телефон, щоб виконавець відповіді міг зв'язатися з вами для уточнення змісту запиту.

Історія з життя

“Попросили в Центральній виборчій комісії (ЦВК) звіти про витрати коштів лідерами виборчих перегонів на Рівненщині та Волині. Цікаво ж знати, скільки офіційно витратили обранці. Нам сказали заплатити за це. Мовляв, більше 10 сторінок на запит – платно. [Закон «Про доступ до публічної інформації» передбачає можливість встановлення розпорядником інформації плати за копіювання більше 10 сторінок].

Обґрунтували, посилаючись на законодавство, суспільну важливість цієї інформації (пункт 4 статті 21 Закону «Про доступ до публічної інформації»), що дозволяє отримати її безкоштовно. Крім того, журналіст має право безкоштовного задоволення запиту на доступ до офіційних документів (пункт 6 статті 26 Закону «Про пресу»). Все марно, чиновники вимагали оплати.

В результаті довелося надіслати в ЦВК 10 запитів від десяти різних людей: друзів, родичів, колег – з їхніх електронок. І ЦВК вже безплатно (бо на кожен запит менше 10 сторінок), надіслала 10 відповідей в 10-ти конвертах. Ось таке марнування наших податків в результаті впертості чиновників.”

Володимир Торбіч,
головний редактор інформаційного агентства «4 Влада»

Отримання будь-якої інформації від державних органів влади врегульовано Законом України «Про доступ до публічної інформації». Алгоритм отримання відомостей про

енергоспоживання у бюджетних установах наступний:

1) **Надсилаємо запит**, складений за зразком додатку 1, до керівної установи. Розпорядником інформації щодо кожної сфери є відповідне управління. Для шкіл це – управління освіти, для лікарень – управління охорони здоров'я. Завжди перший запит надсилається на ім'я голови відповідного органу виконавчої влади: голові райдержадміністрації або меру міста. Нагадуємо, лист має бути **обов'язково з повідомленням про вручення**. Зразок повідомлення про вручення ви також знайдете наприкінці посібника (додаток 4). Копію запиту обов'язково зберігаємо, в ідеальному варіанті – на вашій копії запиту загальний відділ установи-отримувача має поставити штамп про отримання запиту;

2) Відповідь у письмовому вигляді має бути відправлена вам протягом 5 робочих днів. Під відповіддю розуміємо будь-яку відповідь, у тому числі, відмову в задоволенні запиту, повідомлення про необхідність продовження розгляду, або повідомлення про спрямування запиту до іншого органу державної влади, якщо надання запитуваної інформації не належить до компетенції органу, куди був надісланий запит;

3) У разі відсутності відповіді, неправомірної відмови у наданні інформації, неповної відповіді тощо надсилається скарга керівнику вищого органу влади. Тобто, якщо запит адресувався обласній лікарні, то скарга адресується голові обласного управління охорони здоров'я. Якщо запит був відправлений в одне з управлінь виконавчого комітету міської ради – скарга міському голові (зразок скарги - у додатку 2).

Подальший порядок дій відрізняється залежно від результату розгляду скарги:

4.1) Якщо жодної реакції на скаргу не відбулося протягом 30 днів з моменту її надсилання, потрібно підготувати скаргу на бездіяльність чиновників і надіслати її до прокуратури. До скарги докладаємо копії запиту, копію скарги до вищого органу та повідомлення про вручення поштових відправлень (зразок скарги до прокуратури – у додатку 3);

4.2) Якщо отримано відмову у задоволенні скарги, тоді готується заява до суду залежно від змісту відмови та суті порушення права доступу до публічної інформації. Докладно процес судового оскарження відмови у доступі до інформації розглянутий у Науково-практичному коментарі до Закону України "Про доступ до публічної інформації" (див. корисне посилання 1).

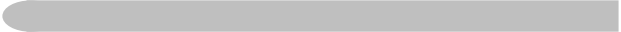
У практиці Екоклубу лише в одному випадку довелося надсилати скаргу на ненадання відповіді до вищого органу. У результаті цієї скарги працівник, який, як виявилось, просто загубив наш запит, опинився перед загрозою звільнення.

Історія з життя

Згідно законодавства органи державної влади мають сприяти громадськості у доступі до публічної інформації. У реальності ж вони можуть навіть створювати перешкоди у такому доступі. Наприклад, Державне агентство екологічних інвестицій (ДАЕІ) скористалося можливістю створити перелік документів з обмеженим доступом. Створення такого переліку передбачене Законом України "Про доступ до публічної інформації". В даному випадку, до цього переліку було включено інформацію, яка, згідно цього ж Закону, не може бути віднесеною до такої, доступ до якої обмежений. Зокрема, мова йде про інформацію в розпорядженні ДАЕІ, конфіденційність якої передбачено угодами і договорами агентства. За зверненням експертно-дорадчого центру "Правова аналітика" Мінприроди зобов'язало ДАЕІ виключити цей пункт з переліку інформації з обмеженим доступом.

Мар'яна Булгакова,
директор ЕДЦ «Правова аналітика»

КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

1. Науково-практичний коментар до Закону України "Про доступ до публічної інформації" / Інститут медіа права, доступ: <http://www.medialaw.kiev.ua/publishing/books/19/>
2. Зразки документів, пов'язаних з поданням інформаційних запитів та захистом права на інформацію / Інститут розвитку регіональної преси, доступ: <http://www.irrp.org.ua/tutorials/zrazky/>
3. Дослідження Екоклубу «Облік витрат енергоресурсів у Рівненській області»: <http://ecoclubrivne.org/download/2135/>

Додаток 1

адресат запиту

Інформаційний запит

Відповідно до ст. 13, 14 та 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» просимо Вас надати наступні дані окремо з кожного закладу освіти, який знаходиться у вашому підпорядкуванні:

1. Площа загальна та площа опалювана кожного закладу освіти;
2. Сума коштів, сплачених за опалення та електрику кожним закладом освіти окремо у кожному місяці, починаючи з жовтня 2011 року до квітня 2012 включно;
3. Якщо школи опалюються централізовано, то обсяг фактично спожитої кожною школою теплової енергії у гікалоріях за кожен місяць, починаючи з жовтня 2011 року до квітня 2012 включно;
4. Якщо школи опалюються автономними котельнями, то обсяг фактично використаних енергетичних ресурсів на потреби опалення кожною школою за кожен місяць з жовтня 2011 року до квітня 2012 включно.

Пропонуємо дану інформацію подати у табличному вигляді за зразком (додаток 1.1). Оскільки задоволення цього пункту запиту потребуватиме передачі значного обсягу інформації, пропонуємо відіслати відповідь в електронному варіанті на електронну адресу *ваша електронна адреса*. Контактний телефон: *ваш номер телефону і прізвище*.

Нагадуємо, що Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює максимальний термін відповіді на інформаційний запит **5 робочих днів (ст. 20)**. У відповіді розпорядник інформації може повідомити про необхідність продовження терміну розгляду запиту терміном до 20 робочих днів з обґрунтуванням. У разі порушення термінів відповіді на запит посадова особа, винна у вчиненні порушення, несе відповідальність згідно статті 212-3 КпАП.

*Посада**підпис**Прізвище та ініціали*

Додаток 1.1

ІНФОРМАЦІЯ про опалення шкіл 2014 року

[illegible]

**Голові Корецької
райдержадміністрації**

**Скарга
на порушення термінів надання відповіді на інформаційний запит**

Рівненська міська молодіжна громадська організація «Екоклуб» відповідно до своїх статутних завдань сприяє розвитку та поширенню кращих практик енергозбереження.

Екоклуб звернувся з письмовим запитом (дод. 1) від 15 серпня 2012 року до відділу освіти Корецької районної державної адміністрації (РДА) з проханням надати інформацію щодо споживання енергетичних ресурсів закладами освіти, які знаходяться у підпорядкуванні відділу. Запит був отриманий відділом освіти 16 серпня, на підтвердження чого є повідомлення про вручення поштового відправлення (дод. 2).

До цього часу відповіді від відділу освіти Корецької РДА не надходило.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 24 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації несуть особи, винні у безпідставній відмові у задоволенні запиту на інформацію.

Таким чином, у діях відділу освіти Корецької РДА міститься склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 212-3 КУпАП, яке полягає у неправомірній відмові у наданні інформації, несвоєчасному або неповному наданні інформації, наданні інформації, що не відповідає дійсності, у випадках, коли така інформація підлягає наданню на запит громадянина чи юридичної особи відповідно до Законів України "Про інформацію", "Про доступ до публічної інформації", "Про звернення громадян" та "Про засади запобігання і протидії корупції".

Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 23 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» запитувач має право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації, які порушили законні права та інтереси запитувача.

Враховуючи вищенаведене та керуючись п. 7 ч. 2 ст. 23, п. 3 ч. 1 ст. 24 ЗУ «Про доступ до публічної інформації», п. 1 ч. 2 ст. 16 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», ст. 212-3 КУпАП,

просимо:

1. Притягти винних осіб до дисциплінарної відповідальності;
2. Забезпечити задоволення запиту на інформацію;
3. Про результати розгляду скарги повідомити письмово у встановлений законодавством термін.

Додатки:

1. Копія запиту Екоклубу від 14.08.12 р. № 95;
2. Копія повідомлення про вручення поштового відправлення.

Голова ради ММГО «Екоклуб»

Мартинюк А.М.

**Прокуратура Корецького району
Рівненської області
34700, м. Корець, вул. Київська, 13**

**Скарга
на порушення термінів надання інформації на запит**

Рівненська міська молодіжна громадська організація «Екоклуб» відповідно до своїх статутних завдань сприяє розвитку та поширенню кращих практик енергозбереження.

Екоклуб звернувся з письмовим запитом (дод. 1) від 15 серпня 2012 року до відділу освіти Корецької районної державної адміністрації (РДА) з проханням надати інформацію про споживання енергетичних ресурсів закладами освіти, які знаходяться у підпорядкуванні відділу. Запит був отриманий відділом освіти 16 серпня, на підтвердження чого є повідомлення про вручення поштового відправлення (дод. 2).

До цього часу відповіді від відділу освіти Корецької РДА не надходило.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 24 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації несуть особи, винні у безпідставній відмові у задоволенні запиту на інформацію або порушення термінів її надання.

Таким чином, у діях відділу освіти Корецької РДА міститься склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 212-3 КУпАП, яке полягає у неправомірній відмові у наданні інформації, несвоєчасному або неповному наданні інформації, наданні інформації, що не відповідає дійсності, у випадках, коли така інформація підлягає наданню на запит громадянина чи юридичної особи відповідно до законів України "Про інформацію", "Про доступ до публічної інформації", "Про звернення громадян" та "Про засади запобігання і протидії корупції".

Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 23 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» запитувач має право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації, які порушили законні права та інтереси запитувача.

Згідно ст. 1 ЗУ «Про прокуратуру» прокурорський нагляд за дотриманням і правильним застосуванням Законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Діяльність органів прокуратури спрямована на всебічне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань, що гарантовано Конституцією та іншими законами України (п. 2 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про прокуратуру»).

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 20 ЗУ «Про прокуратуру» при виявленні порушень закону прокурор або його заступник у межах своєї компетенції мають право давати приписи про усунення очевидних порушень законодавства.

Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 255 КУпАП протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. [212-3](#) КУпАП, мають право складати прокурор або уповноважена ним особа з числа працівників прокуратури.

Згідно з ч. 1 ст. 12 ЗУ «Про прокуратуру» прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду.

Враховуючи вищенаведене та керуючись п. 7 ч. 2 ст. 23, п. 3 ч. 1 ст. 24 ЗУ «Про доступ до публічної інформації», п. 1 ч. 1 ст. 16 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», ст. [212](#)-3, п. 11 ч. 1 ст. 255 КУпАП, ст. 1, ч. 1 ст. 12, п. 4 ч. 2 ст. 20 ЗУ «Про прокуратуру»,

просимо:

1. Винести припис щодо усунення порушення інформаційного законодавства, вчиненого відділом освіти Корецької райдержадміністрації;
2. Притягнути начальника відділу освіти Корецької райдержадміністрації до адміністративної відповідальності за ст. [212](#)-3 КУпАП;
3. Про результати розгляду скарги повідомити письмово у встановлений законодавством термін.

Додатки:

1. Копія запиту Екоклубу від 14.08.12 р. № 95;
2. Копія повідомлення про вручення поштового відправлення;
3. Копія Скарги голові Корецької райдержадміністрації;
4. Копія повідомлення про вручення листа голові Корецької райдержадміністрації.

Голова ради ММГО «Екоклуб»

Мартинюк А.М.

Виконавець:

Ілля Єременко

тел. (063) 483 51 22

ф.119

ПОВІДОМЛЕННЯ
про вручення поштового відправлення
(просте, рекомендоване)
(потрібне підкреслити)

(службові відмітки)

Підлягає поверненню

Найменування відправника поштового
відправлення, його адреса, поштовий індекс

(вписати адресу відправника)

Додаток 4 20

ф.119

ПОВІДОМЛЕННЯ
про вручення поштового відправлення
(просте, рекомендоване)
(потрібне підкреслити)

(службові відмітки)

Підлягає поверненню

Найменування відправника поштового
відправлення, його адреса, поштовий індекс

(вписати адресу відправника)

ф.119

ПОВІДОМЛЕННЯ
про вручення поштового відправлення
(просте, рекомендоване)
(потрібне підкреслити)

(службові відмітки)

Підлягає поверненню

Найменування відправника поштового
відправлення, його адреса, поштовий індекс

(вписати адресу відправника)

ф.119

ПОВІДОМЛЕННЯ
про вручення поштового відправлення
(просте, рекомендоване)
(потрібне підкреслити)

(службові відмітки)

Підлягає поверненню

Найменування відправника поштового
відправлення, його адреса, поштовий індекс

(вписати адресу відправника)

рекомендоване _____ з повідомленням _____ за № _____
(вид відправлення) _____ касового чека (квитанції))

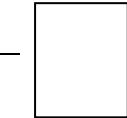
оголошеною цінністю на _____ з післяплатою

на _____ відправлене _____
(число, місяць, рік)

на ім'я Гуменюк Юлія Володимирівна

за адресою Відділ зв'язків з громадськими організаціями та засобами масової інформації Рівненської обласної держадміністрації, майдан Просвіти 1, м. Рівне, 33028.

Доставлено "_____" _____ р. особисто _____
(вручено) _____ за довіреністю

(відбиток калед.
шт.місця
відправлення)

(підпис керівника виробничого підрозділу
(начальника відділення поштового зв'язку))

МІСЦЕ НАКЛЕЮВАННЯ

рекомендоване _____ з повідомленням _____ за № _____
(вид відправлення) _____ касового чека (квитанції))

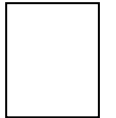
оголошеною цінністю на _____ з післяплатою

на _____ відправлене _____
(число, місяць, рік)

на ім'я Гаврилюк Сергій Петрович

за адресою: ТОВ «Рівнетеплоенерго», вул. Д. Галицького 27, м. Рівне, 33027.

Доставлено "_____" _____ р. особисто _____
(вручено) _____ за довіреністю

(відбиток калед.
шт.місця
відправлення)

(підпис керівника виробничого підрозділу
(начальника відділення поштового зв'язку))

МІСЦЕ НАКЛЕЮВАННЯ

_____ з _____ за № _____
(вид відправлення) _____ касового чека (квитанції))

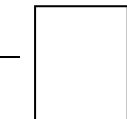
оголошеною цінністю на _____ з післяплатою

на _____ відправлене _____
(число, місяць, рік)

на ім'я _____

за адресою _____

Доставлено "_____" _____ р. особисто _____
(вручено) _____ за довіреністю

(відбиток калед.
шт.місця
відправлення)

(підпис керівника виробничого підрозділу
(начальника відділення поштового зв'язку))

МІСЦЕ НАКЛЕЮВАННЯ

_____ з _____ за № _____
(вид відправлення) _____ касового чека (квитанції))

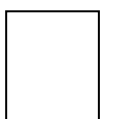
оголошеною цінністю на _____ з післяплатою

на _____ відправлене _____
(число, місяць, рік)

на ім'я _____

за адресою _____

Доставлено "_____" _____ р. особисто _____
(вручено) _____ за довіреністю

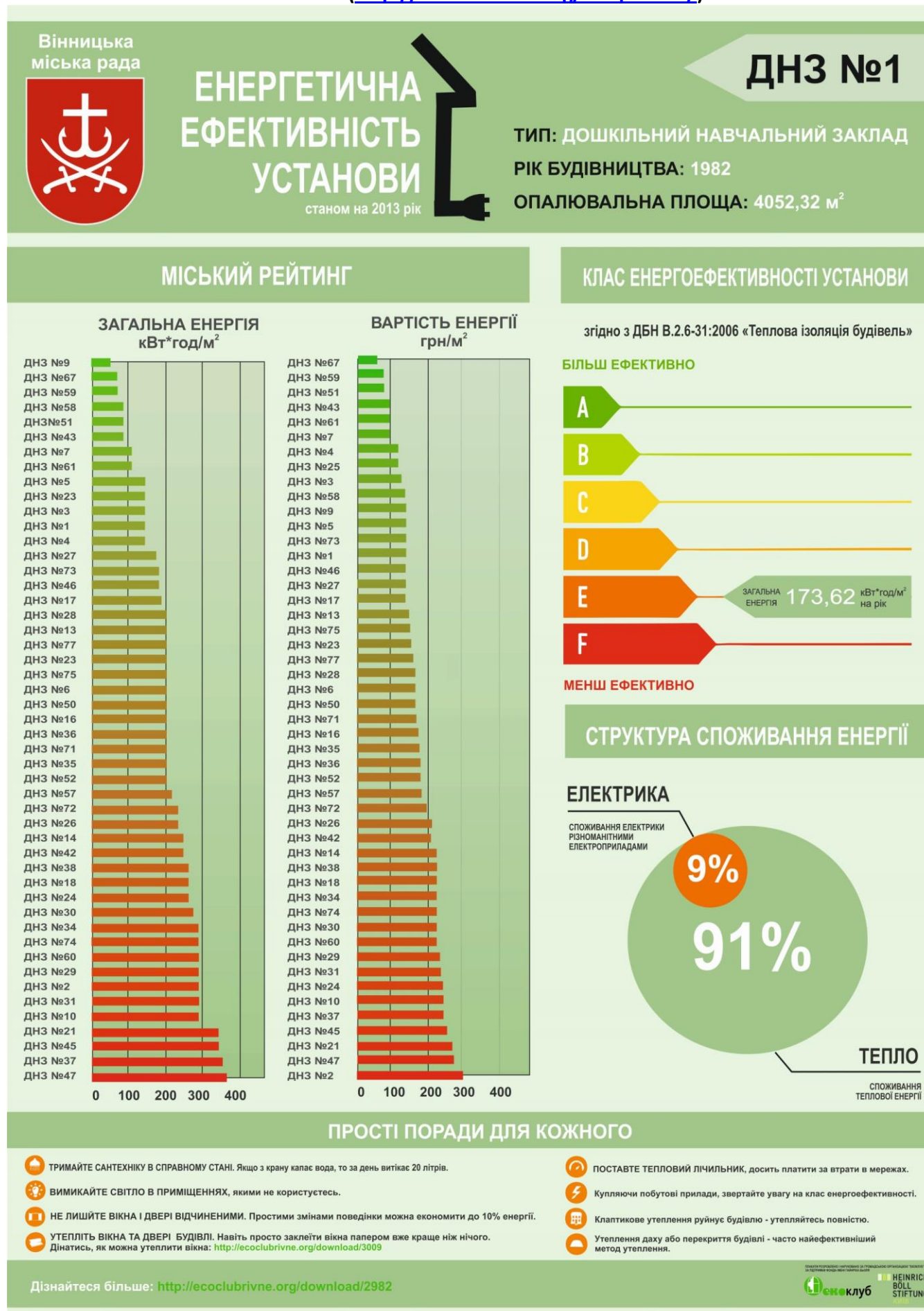

(відбиток калед.
шт.місця
відправлення)

(підпис керівника виробничого підрозділу
(начальника відділення поштового зв'язку))

МІСЦЕ НАКЛЕЮВАННЯ

Зразок плакату енергоефективності для бюджетної установи
(<http://ecoclubrivne.org/infoposters/>)

Дана публікація підготовлена в рамках проекту “Розвиток енергетичного сектору на користь суспільства” (“Energy sector development for public benefit”), за фінансової підтримки Європейського Союзу. Відповідальність за зміст публікації несе Міська молодіжна громадська організація «Екоклуб». Зміст публікації не може розцінюватись як такий, що відображує точку зору Європейського Союзу.

За фінансової підтримки:

Європейського Союзу